

Stano
Kosovel

Iz spominov

V zapuščini Stana Kosovela (1895—1976) se je ohranilo nekaj fragmentov družinske kronike, ki jo je Srečkov brat pripravljajl za tisk. Iz več rokopisov in tipkopisov smo izbrali zadnjo zapisano varianto in fragmente sestavili v kronološko celoto. (op. ur.)

»Sežana je bila v tistem obdobju — leta 1904 — upravno in gospodarsko središče gornjega Krasa. Imela je glavarstvo, sodnijo, davkarijo in druge urade; zdravnika, lekarnarja, notarja; čitalnico, petrazredno ljudsko šolo in še pripravljalnico za učiteljske. Poleg tega kup trgovcev in štacunarjev, gostilničarjev in krčmarjev, pa krdelo mešetarjev in kramarjev, ki so se podili za brezdelnim zaslužkom ob barantanju za govedo in pujske. Živinski sejem je bil vsakega dvanajstega v mesecu na prostoru med vzhodnim taborskega hriba in pokopališčem.

Tam blizu je ležala tudi krpa zemlje, prej njiva kakor vinograd. Očeta je morala bosti v oči, kajti vzel jo je v najem za obdelavo v veselje svoji družini. Na tej zaplati so se grbile bogato zvijugane trte, ki niso bile več mlade, a so dajale pošten vinski sok. Med trtami, ki so se razpenjale po latnikih, deloma pa se košatile v brajdah, sta rasli dve postavni češnji, ena rdečemesnata, druga črnica. Na nasprotnem koncu njive sta se povešala še oreh in mandelj. Njiva in drevesa so nas zadovoljevala. Spomladi smo trgali češnje, sadili krompir, pleli okopavine. V jeseni smo zobali grozdje in pulili repo. Po malem smo imeli zelenjave in sadja dovolj za domače potrebe. Z dolgimi prekljami, ki so nas, kadar je pihala jesenska burja, zanašale sem in tja, smo klatili orehe in mandlje, jih razbijali s kamni in iz njih luščili sladka jedrca. Vmes smo se pogovarjali o skrivnostih onstran pokopališkega obzidja.

Kakor da se je zgodilo včeraj ali najdelj pred tednom dni pomnim, kako se je pritihoval bratec Srečko med nas. Štiri otroke, kolikor nas je štela tedaj družina, so s posteljami in ležišči premestili v sobo zraven roditeljske spalnice, kjer smo imeli skupno središče. Zelena peč iz gline nas je obdajala s prijetno toploto, kajti stanovanja za učitelje v dvonastropnem šolskem posloju so bila visoka, hladna in mrzla.

Mati je ležala v postelji, obložena z blazinami. Stregle so ji ženske, družinske prijateljice. Nismo se ji smeli preveč približati. Opominjali so nas, da potrebuje popolnega miru. Nam pa je mirovanje pomenilo toliko kot smrt. Zato smo postavili hišni red na glavo, hrumeli skozi hodnik iz sobe v sobo, odpirali vrata, omare, vlekli k sebi predale, brskali po njih in razbijali po slonokoščenih in črnih tipkah na klavirju Hrabroslava Volariča, ki ga je oče rešil iz skladateljve zapuščine. Moral nas je krotiti s šibo, ki je največkrat oplazila mene. Polagoma se je razburjenje poglobilo. Nekega jutra zgodaj so poklicali k vzhodju materine postelje starejšo in srednjo sestro. Vzkliki za-

čudenja, potem pa radostno oznanilo: »Bratec je;« — Tako se je razvedelo naprej po hiši, nato pa tudi izven nje za prirastek v nadučiteljevi družini.

Novorojenca so čez teden dni nesli h krstu v famno cerkev svetega Martina. Krstna botra se je pripeljala iz Trsta. Vprašala je, ali smo otroku že izbrali ime? Nismo . . . Predlagala je, naj bi se glede na to, da je peti po vrsti, klical Kvintilijan. Dva, trije smo se namrdnili: »Kakšen Kvintilijan? Kaj nam mar Kvintilijan! To ni naše, slovensko ime, poiščite drugega!« — In za botra določeni očetov kolega Luka Sila iz Štorij, dobričina po srcu in razumu, slovanofil in pobratim očetov, je razsodil: »Pa naj bo Srečko!« — To je obveljalo.

Ko je Srečko izpolnil poldrugo leto starosti, je treščila v družinski krog porazna novica, da moramo zapustiti Sežano. Očeta so premestili v Pliskovico, dve debeli uri hoda od Sežane in Komna. Zameril se je cesarski oblasti in je moral nositi posledice, čeprav je imel stalnost v službi. V Sežani je bila kopica pevskih društev, gledališki oder, čitalnica, tamburaški zbor in drugo, v Pliskovici ni bilo ničesar, niti gostilne, da bi se popotnik odžejal.

Oče je izpodbijal premestitev, vendar zaman. Trpel pa je hude muke, to smo čutili vsi. Morali smo se odpraviti na pot, ki je bila skoraj podobna pogrebu. Mater so oblivale solze, oče jih je komaj zadrževal. Prijatelji so prišli pred hišo in se z mahanjem rok, klobukov in robcev poslavljali od nas, ki smo odhajali v pregnanstvo. Bil je že pozen oktober, nebo je obetalo padavine, nam otrokom pa se je zdelo imenitno, da vlečeta kočijo dva iskra jarca z gumijastimi obroči na kolesih. Starejši otroci so že jeli dozorevati za šolanje v mestu. Kako bo sedaj? Prijatelji in znanci so sočustvovali z nami, pomagati pa niso mogli. Morali smo stran. Zbogom, rodna Sežana, veselje in prostor! Pred nami je stala samo trda cesta, ki se je vila med puščavskimi gmajnami. Morali smo se ji prepustiti.

Pliskovica je bila preprosta vas. Na spodnjem koncu je visela proti Velikemu dolu, z nasprotno stranjo se je dvigala proti Komenski planoti, ki je danes zelena in pogozdovana s črnim borom, ob našem prihodu pa je bila kamnita pustinja. Oko se skoraj ni imelo na čem ustaviti. Naselja so se skrivala v globelih. Navidez je bilo vse skupaj prazna in pusta pokrajina, v resnici pa je bilo drugače.

Prebivalci Pliskovice so bili dobri in originalni ljudje. Nas otroke je najbolj čudilo, od kod so vzeli toliko ptičjih priimkov. Res, Vrabcev, Žerjalov in Kosičev ni manjkalo. Časih jih je bilo celo težko razločiti med njimi. Morda sta bila v tej družbi tudi kakšen Čuk in Slavec, prav zagotovo pa Petelin, ki je bil za župana v Pliskovici, tako da je bil tudi na najvišji stopnici mož živalskega rodu. V drugih ozirih ni bilo Pliskovici kaj očitati. Preživljala je svoje vaščane bolj borno kakor gosposko. Daleč naokoli ni bilo mesnice, trgovini sta bili dve, a obe sta prodajali večinoma otrobe in koruzo za pitanje krav in prašičev, vse drugo pa je bilo postranska stvar. Kakšne so bile higienske razmere, o tem priča dejstvo, da je bila kapnica, zajeta v šolski vodnjak, neuporabna, ker ni bila čista. Vodnjak smo morali izprazniti in položiti na dno oglje in sol, da je postala voda uporabna, kajti morali smo jo stalno prekuhavati.

A ne le z vodo, tudi s hrano smo imeli velike težave, saj je bilo treba vsak dan nasititi sedem ust. Meso smo prejeli iz Dutovelj, Komna ali Sežane, navadno po dvakrat tedensko. Vse ostalo smo morali tako rekoč pri-

beračiti pri vsakdanjem obhodu po vasi. Zelenjava je postala na naši mizi prava redkost. Radič ali solata sta nam pomenila praznik. Edino, kar je bilo na razpolago v neomejenem obsegu, so bila jajca in maslo. Kruh pa so v Pliskovici znali peči samo v nekaterih hišah. Drugi so navadno jedli polsurovega.

V Pliskovici je Srečko živel življenje družinskega postržka. Rad je hodil k sosedom vasovat in poslušat, o čem so se pogovarjali ljudje. Na ognjišču v črni kuhinji je noč in dan visel kotel na verigi izpod stropa. V kotlu se je kuhala krma za živali in hrana za ljudi. Od časa do časa je segla roka v kotel, pobrkljala po njem ter izvlekla krompir ali krompirček, ki je najprej pogrel roke, nato pa še želodec. To je zarodek krompirčkov v poznejši Starki za vasjo.

Premestitev je bila silno nerodna. Očetu zato, ker je izgubil svojo družbo, v kateri je predsedel ure in ure, medtem ko je družina čakala nanj doma. »Prijatelji« so se čez noč razkropili na vse strani, malo jih je ostalo zvestih in naklonjenih očetu. Znabiti so se ga tudi naveličali, kajti posegel je v društveno življenje in je bil pri tem temu ali onemu na poti. Zdaj je bil odstranjen in življenje bo brez njega teklo svojo pot . . .

Takšne so bile naše vsakdanje skrbi, katerim so se pridružile še druge, na primer revmatizem, ki si ga je oče našel na neki poti v Komen, kjer ni mogel dobiti voznika, ki bi ga pripeljal domov. Več ur je gazil po snežni brozgi, ko se je vrnil domov, je bil kakor uničen. Bolezen mu je ostala kot dosmrtni spomin na Komenski Kras.

Otroci smo se polagoma privadili Pliskovice in njenih domačinov, oče pa ne. V Pliskovici smo se otroci povaščanili. Našli smo vsak svoj delokrog, zato nas premestitev ni toliko bolela, kakor očeta in mater. Očetov ponos je bil resnično prizadet. Snoval je načrte o prihodnosti svojih otrok — zdaj pa takšen polom! Otroci pa smo se znašli. Jaz sem hodil v vas k mizarjem, strugarjem in kovačem in se uril v njihovih spretnostih. Izdeloval sem najraje orodje, seveda pa sem delal pri tem povečini škodo, ker nisem ničesar znal. Vendar mi ni te škode nihče oponašal, vsi so bili z menoj strpni in prizanesljivi. Doma pa sem se moral guliti nemški jezik, gramatiko in sintakso. Grimmove pravljice sem znal večidel na pamet in tudi nemščina mi je gladko tekla, v nekaterih ozirih celo bolje od materinščine.

Premestitev je bila najbolj nerodna zaradi otrok, ki so polagoma že dozorevali za šolanje v mestu. Takrat ni bilo osemletk, da bi lahko polovico srednje šole napravil doma. Ko si dovršil četrti razred, si moral prijeti za delo ali pa se odločiti za kaj drugega. Zemlje nismo imeli — izbira je bila na dlani: morali smo se odločiti za nadaljnje šolanje v mestu.

Pri uresničevanju želja sta bila zame v ospredju dve mesti: Idrija ali Trst. Oče je želel, da bi se posvetil realnemu študiju, ki je bil mogoč samo na realki, ta pa je bila, kakor rečeno, v Idriji. Toda mati je Idrijo odklanjala, češ da je to nezdravo mesto, ki ne bo dobro vplivalo name. In tako je bilo sklenjeno, da odidem v Trst.

Oče je nenehno iskal izhoda iz začaranega kroga. Začel se je zanimati za službo učitelja na Devinščini, v Devinu in Sosljanu, da bi s tem otroke približal Trstu. Pri tem ni imel sreče. Da bi utešil svojo bol in ponižanje, ki ga je doživel, se je vrgel na sistematični študij italijanskega jezika. Čudil sem se njegovemu znanju, ki je bilo vse prej kakor periferno. Ko sem delal

na tržaški gimnaziji sprejemni izpit, je bilo moje znanje predmet pohvale komisije, ki je ocenjevala tekmovanje za sprejem na srednjo šolo.

Oče je v Pliskovici uvedel dokaj strog režim učenja, da bi nas iztrgal pohajkovanju in potepanju po vasi. Najbolj smo se morali učiti nemščino in matematiko. Radi smo jemali v roke slovenske klasike, ki so bili v očetovi knjižni omari z rdečimi stekli. Tako smo se seznanjali s Prešernom, Levstikom, Jurčičem, Stritarjem, najbolj pa z Gregorčičem, ki je bil materin rojak s Tolminksega.

Nepričakovano se je očetu ponudila lepa priložnost za zamenjavo službenega mesta. V Tomaju je odšel v pokoj nadučitelj Anton Benigar. Izpraznjeno mesto so ponudili učitelju Rojcu z Velikega dola pri Komnu. Mož se ni mogel znajti. Pisal je očetu, če mu more odstopiti Tomaj za Pliskovico. Seveda je oče z veseljem udaril v roke, nakar je postala pogodba veljavna. Oče je prišel v Tomaj. Rojec v Pliskovico. Devin in Trst sta bila pozabljena, kajti na razpolago je bila nova železniška proga državne železnice od Bohinja do Gorice in Trsta. Do postaje v Dutovljah smo imeli bore pol ure.

Tomaj se je takoj pokazal s svoje boljše strani. To ni bila vas beraških dninarjev, med prebivalci so prevladovali trdni kmetje z vinogradniško podlago in prakso. Na njivah niso sejali žit in sadili krompirja, temveč prekopavali terene za sajenje trt, ki rodijo zdravilni teran. Šolski pouk je bil tako urejen, da so bili šolarji in šolarke ločeni po spolu. Učenci so hodili v dvo-razrednico k očetu in pomožnemu učitelju, šolarke pa v samostojno šolo, ki je imela tudi podaljšek za gospodinjske poklice. Poleg šole je bil tudi internat, ki so ga prav tako vodile šolske sestre s sedežem v Mariboru. Tja sta odšli zaradi izpopolnitve v nemščini tudi sestri Tončka in Karmela. Starejši sin je študiral v Trstu, Anica in Srečko pa sta se šele pripravljala, da čez nekaj let zapustita dom.

Tomaj, kamor se je družina preselila po triletnem bivanju v Pliskovici, je gospodarsko čvrsta vas, ki se ima za svojo gmotno podstavo zahvaliti duhovniku Urbanu Golmajerju iz Žirovnice na Gorenjskem. Ta studiozni mož, ki je najprej dve leti študiral pravo, a je zatem stopil v goriško bogoslovje, je bil leta 1847 posvečen v mašnika tržaške škofije. Zaradi zbiranja mladih fantov in spodbujanja k narodni zavednosti pa si je nakopal sovraštvo Italijanov. Golmajer je bil bistra glava. Od njega izvira načrt za razdelitev in pogozdovanje Krasa. Župnik in dekan je ustanovil Kraško vinarsko društvo. Zbiral je celo podatke o Prešernu. Ko je odšel v pokoj, je z nabranim denarjem za dobredelne namene postavil zavod za vzgojo deklet in njegovo vodstvo izročil šolskim sestram. Na njegovo priporočilo so začeli Tomajci gojiti trto, ki daje zdravilni teran. Vinogradniška praksa je Tomaj in okolico iztrgala životarjenju in revščini. Iz tega področja se je razvila vrsta krepkih kraških vasi.

Oče je zdaj ponovno zaživel. Zbral je okrog sebe pevce, igralce, ustanovil tamburaški zbor, dramaturški krožek in pevsko društvo. Skrbel je za to, da so otroci redno obiskovali pouk ter imel tudi nadaljevalne tečaje za kmetijstvo. Tomajci so ga spoštovali in cenili, prav tako bližnji Dutovci, kjer je preživel kot učitelj pred odhodom v Sežano osem prijetnih let.

Do tod se ni življenje Srečka skoraj niti dotaknilo. V Pliskovici je najprej shodil, potem pa začel obiskovati sosedove otroke in vaše družine. Bil

je tihega, mirnega značaja, rad je govoril, še rajši razmišljal Z vaško otročadjo se je malo pečal. Srečko se je vraščal v novo okolje počasi. Med nama je bilo devet let razlike, zato sem ga takrat z lahkoto preskočil. Sploh pa je prišlo kmalu do nekakšne ločitve duhov v družini. Trije starejši otroci smo imeli nekakšno zvezo, ki je najmlajšima dvema — Anici in Srečku — zapirala pot do nas. Počenjali smo vse mogoče ter seveda imeli vedno prav. Mlajša dva pa sta tiho ždela v kotu brez pravic in čakala na milost usode.

Srečko je moral paziti, da ni prišel pri nas v zamero. Zato je začel iskati družbo po vasi. Najprej je našel pot k sosedom, potem se je kolobar bolj in bolj širil navzven. Opazoval je svet okoli sebe in kazal neki naklon k hudomušnosti v nekem posebno ljubeznivem smislu. Starejši trije smo seveda bili vedno nad njim. Če smo kadili lipovo cvetje, on tega ni smel. Od časa do časa pa smo se zatekli celo k ustrahovalnim sredstvom, ker smo videli, da ga neke stvari bolj vznemirjajo kakor nas.

Za pliskovško cerkvijo je stalo v polkrogu nekaj zapuščenih domov, neobljudenih hiš, katere so lastniki ostavili, ko so se odpravili po svetu s trebuhom za kruhom. V teh hišah so pravili vaščani, da straši. Sami v to nismo verjeli, Srečko pa je bil mlajši od nas in je to nanj njegovi starosti primerno učinkovalo. Kričali smo in vpili, da je odmevalo vsenaokrog. Lučali smo tudi kamenje v okna zapuščenih hiš z železnimi križi. Kadar nam je bilo dovolj prešernosti, pa smo se poskrili in pustili bratca brez pomoči in odziva. Še več. Posnemali smo mrmrajoče glasove renčočih psov in cvilečih mačk, a tudi drugih gozdnih prebivalcev. Srečko je dostikrat koprnal od strahu. Ko smo ga tako dodobra opetnajstili, smo odšli domov, on pa je navadno prijokal za nami. Oče, ki je imel usmiljenje z njim, pa mu je dopovedoval, da je strah votel, ker ga nikjer nič ni. Če se je iz gozda oglasila nočna ptica, kar se je večkrat zgodilo, je podučeval Srečka, kako naj se pogovarja z živalmi. In Srečko je ponavljal za njim: »Kako se imenuješ?« — Odgovor je bil: Čuk...

Kuhinja v novi šoli je imela za najboljšega soseda zvonik. Šteli smo udarce njegove ure, katero smo si ogledali s cerkovnikom, ki je bil dober pripovednik originalnih prigod. Ker je videl nekaj sveta, se je znal tako pametno in prikupno obnašati, da so ga povabili k mizi celo, kadar je prišel škof na vizitacijo. Takrat je pripovedoval živahne zgodbe iz Tisoč in ene noči ne da bi prestopil mero dostojnosti.

Tako se je s Srečkovo mladostjo vezalo življenje na vse strani. Bitje stolpne ure, skovikanje sov in skovirjev, strahovi, grobovi, mrličji in mrtvaški ptiči — vse to je že zelo zgodaj leglo na srce doraščajočega otroka. V njegovi notranjosti so se jeli zasidravati občutki tesnobe in mračne napetosti.

V Tomaju se je njegovo življenje deloma predrugačilo. Postal je živahnejši, samozavestnejši in samostojnejši, ker je stopil med sebi enake v šoli in izven nje.

V šolo so ga poslali, preden je dopolnil pet let. Učitelj Fran Černe je svetoval materi, naj pošlje sinka k njemu, da mu ne bo dolgčas samemu na vrtu in dvorišču. Tako je prvič »otipal« učenost. Videlo se je, da mu ugaja, pa so ga pustili tam. Nekaj mesecev je poizkuševal, potem pa je čvrsto poprijel ter ob koncu leta izdelal razred z najboljšim uspehom. Kazalo je, da bo nekaj iz njega, saj ga ni bilo nikdar treba priganjati k

učenju. Zelo zgodaj je našel pot v očetovo knjižnico, ki jo je zdaj že izpopolnjeval starejši brat s svojimi nabavami in dokupi. S tem se je razširilo literarno obzorje v družinskem krogu in izven njega. Zimski večeri so postajali nekaj višjega in boljšega, kakor so nudile mohorjanske knjige. Slovenska moderna s Kettejem in Murnom, Cankarjem in Župančičem jim je vtisnila neizbrisni pečat!

Kosovelovi smo po očetu Vipavci, po materi Tolminci, po deželi, ki nas je rodila, pa Kraševci. Prvine, ki so dedne lastnosti našega rodu, so izoblikovale in predstavljajo naš značaj. Vipavci so rahločutni, zgovorni veseljaki, celo hudomušni, preprosti in naivni. Tolminci so trdi, nedostopni, kljubovalni, samosvoji, neupogljivi. Kraševce pa odlikujeta žilavost in vztrajnost. Vse te lastnosti se bolj nazorno ali manj odsvitajo tudi v nas. Roditelja sta nam jih dala na pot ob rojstvu, mi pa smo jih sprejeli in razvijali naprej. Morebiti imamo pri tem napako, ki nas včasih ovira pri uspehih, odnosno neuspehih v življenju: premalo smo stremljivi in ambiciozni. Celo naša nadarjenost trpi pri tem. V mladih letih buhtimo, kipimo in smo tudi nekoliko nagli, premalo gladki, preveč raskavi, premočrtni in odkriti. To nam prinaša često neljube poraze. Kolikor je mogoče videti v preteklost, se ves rod drži te razvojne črte. Prehitro se zadovoljujemo z malim in s tem marsikaj zamudimo. Priložnosti smuknejo neizrabljene mimo nas. Ali pa je to neka vrzel, pomanjkljivost v energetični igri življenja? Kadar bi morali zastaviti združene moči za dosego cilja, odstopimo, se umaknemo in stisnemo v kot. Eden sam ni šel po tej poti, a kdo ve, kako bi se bil sukal v življenju, ako bi bil ostal delj, kakor do svojih mladih dvaindvajsetih let. Prezgodaj je dozorel, preveč napejal svoje moči ter izgubil igro življenja. Umril je mlad, kakor ljubljenec bogov.

V mladosti znamo biti udarni. Radi iščemo prijatelje in zaveznike ter se vežemo z njimi za višje skupne cilje. Strpljivim dajemo prednost in se odtegujemo eksplozivnim naravam, kajti tudi sami krotimo v sebi razstrelilne napetosti. Zavestne škode pa ne povzročamo nikomur. Če je mogoče naravnost in pošteno — udarimo v roko, drugače pa zbogom in narazen. Brez zamere največ, kar zagrešimo, je nagajivost, podsmeh, toda ob spremstvu človeškega sočutja. Vse in povsod pa smo nepridobitni, malopotezni, kar se je že nešteto krat maščevalo v življenjski praksi. In tako se prenašamo med seboj? Dobro in spodobno. Zdraharje odslavljam, z njimi se ne moremo ujeti v skupen korak.

Držali smo vedno skupaj — vsi za enega, eden za vse. Če je koga zadel udarec, smo vsi čutili njegove posledice in se stisnili k prizadetemu, da bi ga manj bolelo. Pomagali smo si in si še pomagamo, kolikor moremo in znamo. Toda življenje se nam ne ponuja v mavričnih barvah in darovih, ki prifrče po zraku. Posadilo nas je na trda tla, v katerih se zvesto držimo. Že davno smo se sprijaznili s skromnostjo, čednostjo, ki se vedno bolj izgublja v poplavi sodobnega življenja. Nismo zahtevni. Vajeni smo živeti v družinskem klanu, ki šteje morda sedem lačnih ust ob eni sami plači ali dohodku. Tako je bilo pri nas vse življenje od detinskih preko otroških in mladih let, dokler se nismo dokopali do samostojnosti in se uvrstili med koristne člane človeške družbe. Nikoli ne bomo pozabili naporov matere in očeta, da bi nas vzgojila v delovne ljudi. Oba sta nosila veliko težo odgovedi in prikrajševanj, da sta nas spravila do kruha. Tega smo se vedno zavedali in se zgledovali po roditeljih. Leta in leta smo živeli samo iz enega

fonda — borne učiteljske plače — in zajemali iz enega lonca. Oče je vedno tožil, da ne bo imel zemlje niti za zadnji počitek. Pri tem pa je krepil svojo gospodarsko zmogljivost s stranskimi zaslužki in dodatnim delom, ki mu je lajšalo nelagoden gmotni položaj. Ker je bil sposoben, delaven in pošten, je lahko učiteljeval, zraven pa še tajnikoval pri občini, upravljal bolniško blagajno za delavce, inštruiral nemške komisarje pri sežanskem glavarstvu, da so postali zmožni uradovati v slovenskem jeziku. Edina napaka, ki mu jo lahko očitamo, je lahkovernost. Kadar je srečal na cesti rojaka in mu je ta potožil, da mu manjka deset ali dvajset kron za nakup krave ali telice, ga je poslal k materi, naj mu dá denar. Toliko denarja pa je predstavljalo že eno do dve tretjini očetove mesečne plače. Mati je bila v denarnih stvareh bolj natančna, premišljena in modra.

Ker je bil oče dobro več nemščine, furlanščine in celo nekaj francoščine, je kmalu zaslovel med stanovskimi tovariši. Enkrat ali dvakrat je potoval na Dunaj branit pravice učiteljskih prejemkov. Kot pedagog je bil na glasu izvrstnega učitelja in prav tako uspešnega organizatorja družabnih prireditev, zlasti pevskih in igralskih zborov. Imel je seveda tudi svojega konjička: klavir, ki ga je kupil na zapuščeni dražbi po skladatelju Hrabroslavu Volariču. Ta klavir je še danes pri hiši, čeprav ne služi več svojemu namenu. Oče je gojil glasbo iz ljubezni do umetnosti. Imel je absoluten posluš. V mladih letih, ko je pohajal učiteljišče v Kopru, je imel lep glas in so ga snubili, da bi šel h gledališču. Toda navezanost na ljudi in zemljo sta ga odvrnili od tega poskusa. Ostal je raje z malim zadovoljen. V Trstu je pred koncem stoletja slišal ruski pevski zbor Slavjanski, ki je gostoval v ondotnem gledališču. Do smrti ga ni pozabil. Vodil je več pevskih društev od mladih do zrelih in poznih let, ko mu je fašizem uničil pridobitve preteklosti življenjskega dela in truda. Za slovo je nastopil pod fašizmom v tekmovanju s svojimi domačimi pevci in dosegel priznanje komisije, v kateri sta bila skladatelj Kogoj in dirigent Srečko Kumar. Ko ni mogel več delati na prosvetnem področju, se je vrnil k zemlji. Prirejal je kmetijske tečaje za mlade fante in jih navduševal za vinogradništvo in obdelovanje zemlje. Seznanjal je Tomajce in njih sosede s pridobitvami moderne agronomije in tehnike. Svojega mlajšega sina je želel izobraziti za gozdarskega inženirja, da bi pogozdoval Kras s črnim borom. Pozneje se je dalekovidno zavzemal za kraški vodovod, ki je pokazal svojo upravičenost v prvi svetovni vojni.

Mati je bila ob njem kakor tiha in trpeča mučenica. Živo nasprotje očeta. Delala je samo za blaginjo družine. Ker je imela bridko mladost in je morala razmeroma zgodaj od hiše, je prestala mnogo muk, preden se je uveljavila v tujem svetu.

Skrb za zdravje otrok ji je marsikdaj zasenčila čelo, vendar je darove življenja prenašala s tiho odpovedjo in vero v prihodnost. Kako strašno je občutila udarec ob premestitvi očeta iz Sežane v Pliskovico! Ukrep je bil naperjen proti očetu, zadel pa je tudi mater in vse otroke. Spoznali smo sebičnost in nevhaležnost ljudi, čutili smo ponigliavost in zlobo, ki je tolikokrat plačilo za dobro delo.

V prvih devetih letih zakona je rodila petero otrok. Prvi in zadnji sta bila sinova, trije srednji pa hčere. Za nikogar ni mogoče reči, da ni bil nadarjen, a šli so vsak svojo pot. Oče je gojil željo, da bi se vsaj eden izmed sinov posvetil gozdarstvu, da bi kot inženir pogozdoval Kras, izboljševal

njegova tla in ustvarjal podlago za boljše in lažje življenje na kraških gmajnah. Strast do knjige, katero je podpirala tudi očetova knjižnica, me je že zgodaj pobožala. Inženirja je odpihnila kraška burja. Ko je dozorel mlajši sin za študij na visoki šoli, je tudi on razočaral očeta. Začutil je namreč v sebi pesniški poklic, ki ga je izvabil k sebi. Tako sta postala dva Kosovela pismarja namesto inženirja za melioracijo kraških tal. Starejša sestra je šla v banko, srednja je študirala klavir, najmlajša pa je postala profesorica. Domača knjižnica se je lepo množila. Vanjo so dotekale knjige od vseh strani. Brata sta si v dijaških letih pritrgovala od ust, da sta si lahko kupila to ali ono knjigo. V rdeče zastekleni knjižni omari so se svetili hrbti zbranih del domačih klasikov — Prešerna, Levstika, Jurčiča, Stritarja, Tavčarja in drugih. Vsa družina je stremela kvišku in se uveljavljala po individualnih nadarjenostih. Vsak si je izbral svoj poklic in živel bolj zanj kakor od njega. Nikomur ni bilo žal, da ni postal kaj drugega, kakor tisto, k čemur ga je vleklo srce. V nekaj letih sta bila oba brata v književniških vrstah, srednja sestra pa je postala pianistka. Vsak je imel pred seboj več želja, kakor za seboj. Tako se je začelo naše popotovanje po domačih in tujih tleh.

Upravičena je seveda domneva, da bodoči pesnik ni miroval. Kaj je počenjal, kadar je pasel domačo kozo po robovih kraških kolovozov, travnikov in gmajn? Nosil je vedno s seboj knjige in jih prebiral. Spremljale so ga predvsem Prešernove Poezije in Gregorčičeve pesnitve v Medvedovi redakciji pri Mohorjevi družbi v Celovcu. Zadnja knjiga je postala njegova nerazdružljiva spremljevalka. Čital je iz nje, spremljal Koželjeve ilustracije in se vdajal pesniški melodioznosti. Všeč mu je bila blagolasnost goriškega slavčka. Na moč si je želel, da bi mu postal podoben.

Srečko je odšel v Ljubljano jeseni 1916. Naredil je izpit čez prvi razred in bil sprejet v drugega. Za ta izpit sta študirala pravzaprav dva — Srečko in Josip Žiberna, sin enakoimenovanega očeta, ki je živel v Parizu, prišel je domov na obisk, nazaj pa ni mogel, ker se je medtem tudi Francija zapletla v vojno z Nemčijo. Mladi Žiberna je postal dober Srečkov tovariš. Učila sta se skupaj in Srečko je našel priložnost, da se vsaj za začetek seznanil s francoščino, ki se je podučevala kot drugi jezik na nemški realki v Ljubljani.

— — —

Srečko Kosovel ni le mnogo pisal, ampak si je tudi precej obširno popisoval. Vzdrževal je pisemske stike trajno s svojci, sodelavci, somišljeniki, prijatelji in znanci, večkrat celo z osebam, ki jih je komaj poznal. Iz te zaupljivosti se je razvila posebna zvrst izpovedovanja, kajti v korespondenco je često vnašal svoje ideje, poglede, kriterije, zaključke in opazke tako, da je nastajala vštric njegovega literarnega dela še neke druge vrste posprema literatura, ki ima določeno upravičenost ter umetniško-izpovedno vrednost, saj gre mnogokje za sporočila, ki so bolj ali manj povezana z umetniško ustvarjalnostjo.

V pismih se poet Krasa ustavlja ob zadevah in dogodkih splošnega pomena, časih pa nenadoma zakrili v širino in globino, zaviti v lastno bit, življenje in delo. Marsikdaj se na tej poti utrne nova misel, zbudi navdih, pobuda, prijem, ki dobi pozneje umetniško obeležje. Zato ni nevažno

vedeti, kako je Srečko prijateljeval s soljudmi. Pismom je zaupal marsikaj, česar ni mogel povedati drugače. Tako je delal že v ranih ljubljanskih letih realčnega študija, pozneje na univerzi pa še bolj. Kopičil je dognanje ob dognanje, nizal problem ob problem in s tem prodiral v življenje okoli sebe.

Kdaj ga je pa prvič obsenčil duh pesnikovanja? To dognati ni preprosta stvar. Verjetno se zdi, da sega naklon h književnemu delovanju v leta med Tomajem in Ljubljano od leta 1916 in 1922. Ko se je moral odtrgati od doma, na katerega je bil navezan z najtanjšimi koreninicami svojega bistva, se je v njem porodil vzdih domotožja, ki je iskal svoje podobe v besedi in stihu.

Spominjam se, da mi je v drugem letu svetovne vojne pokazal poizkus, z naslovom »Jezdec v temni noči«. To je bila preprosta prepesnitev Levstikove balade »Ubežni kralj«. Snov pesnitve ga je privlačevala zavoljo svoje temačnosti, baladnosti in okolja, ki se v njem odigrava. »Noč je temna, podkve jeklo poje, glej, po gozdu kralj ubežni jaha...« To je tragedija človeka, ki je izgubil vse in se mu zdaj približuje še osebna smrt. Pesnitev bohota od sivih tonov, globin, groze, strahu pred nočjo in koncem, polna je trepeta, bojazni in smrti. Srečko je bil že od otroških let silno dovzeten za skrivnostne pojave v naravi. Bitje stolpne ure v zvoniških linah, skovikanje sov v nočnih goščavah in mračno okolje, ki ga predstavlja samotna cerkev z zapuščenimi neobljudenimi hišami, vse to mu je bilo blizu v resničnem življenju. Šola v Pliskovici je stala tik cerkve. Zvečer so letali okrog netopirji, skovikali so čuki in sove, kladivo pa je udarjalo po bronu. To je bila pesniška romantika in Srečko se je podzavestno potapljal vanjo in užival v nji. Strahove je ljubil in se jih bal, nazadnje pa jih je začel upesnjevat. S tem se jih je tudi iznebil. Poizkus z Jezdecem v temni noči je najbrž prva stopnja ali vsaj med prvimi v pesniški svet duhov, ki so ga navdajali vse življenje.

Pozneje nisem zasledoval Srečkovega razvoja, ker sem bil tri leta odsoten z doma na vojni. Ko sem se l. 1918 vrnil na Kras, sem našel doma spremenjene razmere. Spremenilo se je tudi razmerje do Srečka. Oba sva se ubadala s pesnikovanjem zasebno in javno. Ker sem bil devet let starejši od njega, sem že po naravi imel neke prednosti pred njim. Sodeloval sem v pesniškem delu Slovana, Zvona, Mladike, Doma in sveta, Njive in drugih literarnih obzornikov. Srečko se je tedaj poizkuševal z motivi, ki opevajo Kras.

(Prvotna varianta: Po letih in izkustvih sem bil starejši od njega in to se je tudi poznalo v najinem medsebojnem razmerju. Nisva hodila vstric, ampak sva iskala vsak svojo pot. Tako je prišlo, da je Srečko, kot pravimo »splaval« in to prav tedaj, ko sem se jaz že poslavljaj od sodelovanja v revijah, ker me je absorbiralo delo v časnikarstvu. Srečkov start pa se mi ni videl posebno srečen. Nekaj mu je manjkalo — recimo oblikovna nedograjnost — in to je marsikoga motilo pri presoji njegove pesniške vrednosti. Čeprav sva oba živela v Ljubljani ter se stalno shajala in stikala, sva pojmovala in sprejela poezijo vsak po svoje. (Avtorjevi popravki: Razlika v letih in življenjske izkušnje so vplivale tudi na odnose med nama /.../ Jaz sem zaradi vojne marsikaj zamudil in sem imel kopico pesmi, ki jih je prerasel čas. Nekaj sem jih objavil, druge zavrgel. Nato sem se zapičil v časnikarstvo. Srečko pa je hodil po svoji razvojni poti /.../) Še slutil nisem,

kakšna je resnična vrednost mladega literarnega »jecljavca«, za kakršnega sem ga imel, spričo objavljajanja njegovih tipajočih pesniških poizkusov v literarnih obzornikih druge in tretje vrste. Njegova beseda je zazvenela šele po njegovi smrti. Ko sem začel pregledovati njegove rokopise, sem odkril, da je svoje najboljše stvari skrival pred vsemi. Edino sestram v Tomaju jih je nekajkrat odstrl, a mene takrat ni bilo zraven. Zato sem tudi apriori odklanjal njegovo napovedano zbirko, kateri nisem poznal vsebine in imena. Človek je pač zmotno bitje, ki se zave svoje nepopolnosti, ko je že prepozno.

Najbolj udarno se je Srečko razodel na recitalskem večeru Šentjacobskega odra v Ljubljani, kjer je ostro ošibal tedanje ljubljanske giedališke razmere s člankom, naslovljenem »Križa«. Ta govor se mi je zdel zelo napadalen in deloma tudi krivičen. Ko pa je svoj prvi nastop pri Šentjakobčanih dopolnil še z recitacijskim večerom, na katerem je bral Ekstazo smrti, je postalo vsem ljubiteljem književnosti jasno, da se je pojavil nov in resničen poet. To mu je tudi literarna kritika takoj priznala v dnevnikih. Ta dva nastopa sta bila višek in literarna zmaga kraškega pesnika in njegovih tovarišev, obenem pa že skoraj njegovo predsmrtno slovo. Pozneje v Zagorju je čital esej Umetnost in proletarec. Žal je bil tedaj že zaznamovan. Nekaj mesecev zatem je umrl.

Družbenogospodarski vidiki narodnostnih manjšin

(Nadaljevanje)

Aleš
Lokar

3. Splošna gospodarska opredelitev manjšinskega vprašanja

Razmerja moči so bistvena za razumevanje odnošajev med podsistemom manjšina in podsistemom večina v skupnem sistemu večina-manjšina, izražajo pa se predvsem v tem, da večina nadzoruje več, kot je njej sorazmerno, dobrin, kapitala, servisov, manjšina pa manj, kot je njej sorazmerno. V bistvu, če to misel stremo in jo izrazimo v nekoliko bolj preprosti obliki, nadzoruje večina tudi del dobrin, energije in servisov, ki bi morali pripadati manjšini.

Mehanizmi, ki do tega dovedejo, so, kot smo videli, družbeni, politični, a tudi čisto gospodarski; prav o teh pa naj bi spregovorili v tem poglavju.

Vendar je, žal, gospodarski vidik manjšinske problematike tema, ki se je niso raziskovalci ekonomske stroke še skoro nič dotaknili. Sicer opažamo prav v zadnjem času vse večje zanimanje za to vprašanje, saj mnogim, tudi vodilnim ekonomistom nista ušla ne stalna gospodarska poanta pri obravnavanju manjšinske problematike ne naraščajoče zanimanje javnosti za ta vprašanja; vendar se zdi, da posamezni poskusi v tej smeri še niso dosegli širokega in povsem izdelanega modela, ki bi ustrezal najrazličnejšim vidikom, kakršne odpira široka manjšinska problematika.